

Andrej Pinter

O BOLHAH, ZASTAVAH, KAPAH, PESMIH IN PISMIH BRALCEV

Doroteja Lešnik in Gregor Tomc. Rdeče in črno. ZPS 1995.

Preteklost ni dana; preteklost se vzpostavlja vedno znova. Pomembno je torej, da vsaka (intelektualna) generacija vzpostavi svoj odnos do pomembnih delov svoje preteklosti in preteklosti svojih prednikov ter sploh do zgodovine kot celote. Kajti vedeti je treba, da je odnos do časa, ki je bil, konstitutiven tudi za čas, ki je... Ne glede na to, kakšen je ta odnos...

V zadnjem času ni malo knjig in drugih, manj obsežnih besedil, ki iz takšnih ali drugačnih razlogov zgodovino pišejo na novo. Znanstveni poseg v takšno področje, ki je že samo na sebi za večino občutljivo, je vse prej kot preprost in vse prej kot brez odgovornosti. Ko namreč znanost preči moralna vprašanja, ni preveč prostora za teoretsko imaginacijo in znanstveno intuicijo. Pozicija znanstvenosti je zato ujeta v trojno odgovornost. Odgovornost najprej do sebe, potem odgovornost do interpretativne skupnosti, v katero se vključuje, in nenazadnje odgovornost do določenega konteksta v času in prostoru, iz katerega izhaja njen predmet obravnave. Od tod izhajajo tako ugodnosti kot tudi težave. Ugodnosti znanstvenega pristopa pri obravnavanju občutljivih tem so v tem, da omogoča racionalno in kritično samorefleksivnost, da je relativno prost v izbiri pojasnjevalnih modelov in da ni z življenjem, ampak le z dobrim imenom zavezan pri spoznavnih izpeljavah. Slabosti so natančno iste.

V ta spoznavni krog je ujeta tudi knjiga Rdeče in črno, ki sta jo podpisala Doroteja Lešnik in Gregor Tomc. Gre za knjigo, ki je po marsičem prava posebnost in že čisto samo zaradi tega vredna ogleda. Sestavljena je iz dveh ločenih avtorskih delov, ki z različnih spoznavnih izhodišč in z različnimi pojasnjevalnimi modeli ne poskušata iskati komplementarnih sodb. Še več, v nekaterih primerih avtorja povlečeta zaključke povsem vsaksebi. Oba skupaj (vendar vsak zase) se ukvarjata s problematiko, ki bi bila, če bi obstajal tak izraz, gotovo ena izmed „najbolj perečih“. V obdobju, za katerega je beseda tranzicijsko že prava zmerljivka, je tema, ki se je lotevata Lešnikova in Tomc, denimo bolj pereča kot razprava o denacionalizaciji ali o volilnem sistemu ali o reformiranju osnovnega šolstva. Razlog je preprost. Tema, ki jo avtorja obravnavata v knjigi, je odločilna za sedanost, medtem ko so druge iz zgornje kategorije vročih, odločilne „le“ za prihodnost.

Najprej pa je treba vedeti, da knjiga Rdeče in črno ne obravnava vojne kot take. Rdeče in črno ne govori o spopadu med dvema svetovoma in njegovih zgodovinsko-političnih posledicah. Rdeče in črno namreč ni kakor druge knjige o času druge svetovne vojne, in to je le še ena od nenavadnih posebnosti knjige. Z njeno pomočjo pred nami v dveh ločenih predstavitvah oživita dva svetova. Vsak

zase, ločeno. Kajti Rdeče in črno je predvsem knjiga o dveh vojskah. In o vojakih. Ni herojstva in spletk, ni nevidnih sovražnikov in tajnih sestankov, je le mozaik, ki ga je stkala množica posameznikov, tragično razklana v povsem določenem zgodovinskem času.

Rdeče in črno je, navkljub aluziji iz naslova, popolno nasprotje stendhalovskega doživljanja zgodovine. S takšnim naslovom je knjiga v bistvu metaforično distancirana od podobnih razprav iz polpretekle zgodovine, ki so po stendhalovsko mitizirale posamezne sekvence in fragmente, ali prav tako po stendhalovsko zgodbo iskale v časopisnih izrezkih. Vendar jo hkrati stendhalovski naslov tudi metonimično vrača v razmerje z njimi in opravičuje »novo osmislitev« (114) tistega časa, s katerim se sooča, in tistega, pred katerim stoji.

Prvi del knjige, ki ga je napisala Doroteja Lešnik, obravnava partizansko vojsko. Predstavitev omahuje med tremi diskurzivnimi ravnmi (avtorica prepoznava samo dve (12)). Predstavlja namreč »diskurz političnega in vojaškega partizanskega vodstva« (12), zatem »diskurz tistih, ki so bili na dnu politične in vojaške hierarhije in imajo o tistem času ‚zgolj‘ svojo zgodbo« (12), razkriva pa tudi povsem intimen in osebni diskurz ekspresij lastnega doživljanja tega časa ter osebnih in vodstveno-političnih zgodb v njem. V vsem tem ni razprava pravzaprav nič kopernikantska, saj gre za klasičen prijem, ki govoricu politične zgodovine sopostavi z etnologijo in pa z osebno recepcijo, ki občasno uide na papir. Spoznavni okvir je torej običajen. Njegova ‚nova osmislitev‘ je morda le v določno izpeljani selekciji faktičnih iztočnic. S spoznavnim okvirom pa je povezan tudi ključni problem prvega dela knjige. Avtorici namreč ni uspelo sintetično povezati vseh diskurzov. Gre namreč vsa pohvala za uporabo in kritičen odnos do sodobnih referenc, za terensko delo etnološke narave, za sistematičen prikaz polja in konsistentno razpravo. Toda, gola sopostavitev, ki je toliko kot aritmetični seštevek, predstavlja neprimerno manj od sintetičnih možnosti, ki jih bidisciplinarnost pristopa sicer omogoča. Takšna sintetična možnost bi bila ustrežna aritmetičnemu zmožku in natančno v tem je mesto znanstvenosti, ki mora odkriti ali pač samo uporabiti način, kako celostno misliti mozaik nanizanih iztočnic.

Povsem drugače velja za drugi del. Če bi bila knjiga izšla pred kake pol ducata let, bi za drugi del – del, ki ga je napisal Gregor Tomc – lahko rekli, da ponovno potrjuje polje njegovega sociološkega zanimanja. Zdelo bi se morda, da je Črno še eden v nizu njegovih projektov, ki se frontalno spopadajo s tistim, kar je v danem času razumljeno za periferno in česar trendi sodobnega družboslovja nikakor ne postulirajo na oder vročih tem, ki so vselej pri roki vsakomur, ki se hoče poskusiti v razustvem diskurzu. Teme, ki jih izbira Tomc, bi se zdele skregane z znanstvenim znanjem. Njegovi (objavljeni) projekti namreč pričajo o tem, da znanstveno nevarno združuje področje družbene aktualnosti in relativne znanstvene nezanimivosti. (Tistega pol ducata let, ki so pri takem razmišljanju pogoj, pa je skritih v avtorjevem uvodnem pojasnilu, da je področje, ki ga predstavlja v knjigi, prišlo pod njegovo pero po naključju, ker je besedilo nastalo kot projekt v okviru raziskav Mirovnega inštituta.)

Toda – če naj začnem pri koncu oziroma tam, kjer je problem Lešnikove – kar je pri Tomcu bistvo znanstvene aktualnosti, ni v predmetu njegove obravnave. Bistvo aktualnosti razkriva svojevrsten logičen obrat oziroma kolumbovski sindrom. Takšen obrat, ki tudi omogoča paralelo z njegovimi predhodnimi monografijami, je v načinu, kako predmet postane znanstveno zanimiv. Ne gre za to, da je pogoj njegove obravnave *prima facie* aktualnost, temveč je sama znanstvena obravnava razlog aktualnosti. Česar se loteva Tomc, ni znanstveno aktualno, temveč to šele

postane. In v tem je najbrž tudi vsaj kanček temne plati kolumbovstva, kajti tako, na primer, rock ali Druga Slovenija izgubijo zaslonko svoje „drugosti“. Če bi, kot rečeno, Črno nastalo pred petimi leti, bi bil sam zase kronski dokaz zgornjemu razmišljanju. Tako pa ga je vendar treba misliti manj nekontingenčno. S tem seveda logični obrat prav nič ne izgublja na znanstveni relevantnosti, priokus znanstveno kisle kontingenčnosti pa je vendarle v tem, da je tema mimo diskurza znanosti in delno tudi v njem v zadnjem času morda že kar precej ali vsaj občutno zljajnana.

Kolumbovstvo oziroma po mojem mnenju tudi iz sive konvencionalnosti družboslovne metodologije izstopajoča odličnost Tomčeve razprave je trojna nekonvencionalnost. V razpravi so namreč prepleteni trije momenti, ki so za celoto ključni, kot fragmenti pa vsak zase nekoliko nenavadni, in sicer gre za nekonvencionalnost: sociološkega izhodišča, izbranih virov evidence in samorefleksivnosti. Značilen Tomčev avtorski pristop namreč temelji na Meadovi postavitvi personalistične sociologije, ki se spoznavno nahaja nekje na preseku med filozofskim pragmatizmom in simbolnim interakcionizmom. Gre za pristop, ki sicer ne zavrača neposredno modernističnih makropristopov Luhmannovega ali Parsonsovega tipa, a se jih zvito izogiba z osrediščenjem subjekta; po drugi strani pa tudi ni ekskluzivno subjektivističen na način husserliane, ker je subjekt sopolstavljen družbeni realnosti. Nekonvencionalnost izbranih virov evidence je sicer povsem konsistentna s takšno zamejitvijo pristopa, a zato nič manj presenetljiva v svojem odstopanju od konvencionalnih izborov evidence. Poezija in pisma bralcev, ki jih Tomc uporablja kot svojevrstne vire empirične evidence, gotovo štejeta za načina izrazito intimne izpovedi posameznikovega doživljanja sveta in sebe v njem, ki je hkrati postavljeno v prostor družbene intersubjektivnosti in je zato tudi v ustrezni formi konvencionalizirano, pri čemer je pomembno, da za njeno razumevanje ni potrebna kakšna špekulativna imaginacija. Nenavadnost obstaja torej zgolj v odnosu z običajnimi viri empirične evidence, ki se pojavljajo v znanstvenih razpravah. Tretja nenavadnost pa je Tomčevo razumevanje samorefleksivnosti, ki je v njegovem besedilu koncipirano kot predargumentativna. Tomc vstopa v polje zgodovinskih kontingenc z izdelanim epistemičnim, epistemološkim in moralnim okvirom, na katerega bolj ali manj kritično niza ugotovljeno evidenco.

Predstavljene točke nenavadnosti so tudi v tem primeru hkrati ugodnost in slabost. Mogoče jih je problematizirati na ta ali oni način, ki je odvisen zgolj od posameznikove (bralčeve) preference. Moje mnenje je, da sta sociološko izhodišče in vir evidence ne le inovativna, ampak v tem primeru tudi epistemično produktivnejša od bolj klasičnih zastavitev. Ne strinjam se le z epistemološkim samorazumevanjem, ki ga avtor uporablja. Menim, da vodi v paradoksalno pozicijo, v kateri empirija presega teorijo, kjer bi moralo biti obratno, in v kateri teorija postane predmet empirije in ne njen korelat. Tudi v svojem besedilu se Tomcu samemu razkrivajo mesta in implikacije tega paradoksa, čeprav do njih ni dovolj pozoren. Tako v uvodu vehementno ugotavlja, da je resnica samo ena (116), kasneje pa na več mestih omahuje med „resničnostjo“ resnic, ki jih ponujajo različni tabori. Tako uvaja tudi razlike med intimno resnico in resnico kar tako in tako naprej. Iz istega razloga se tudi zgodi, da po eni strani postavlja etične zahteve, ki jih v tekstu ne more dovolj potrditi, ker je takšen dokaz pač epistemološko nečist in zato nemogoč. Po drugi strani pa vsidra argumentacijo v množici ločenih in tudi različnih interpretacij posameznikov, katerih agregat sploh ni konsistentna celota, ki bi sama zase o čem, razen o svoji nekonsistentnosti, sploh lahko govorila.

Če je mogoče poiskati kakšno opravičilo, kolikor je to brez empiričnega avtorja pri takšnem intentiu operis, kakor to razume Umberto Eco, sploh mogoče, potem

moram reči, da epistemološko samonanašanje oziroma samorefleksivnost praviloma izpolnjuje svojo epistemično slabost. Epistemološka samoreferencialnost je namreč vselej epistemično neprepričljiva, ker praviloma vodi v spoznavni paradoks in s tem v relativiziranje konkretnega epistemičnega spoznanja. Česa takšnega si seveda znanstveno spoznanje ne more privoščiti na področju, kot je domobranstvo in druga svetovna vojna, kjer znanstvene sodbe in spoznanja tako kruto prečijo diskurz vsakdana, kjer ni 'časa' za epistemologijo. Po drugi strani pa določeno zmernost, ki je tudi sicer povsem ustrezna oznaka Tomčevega pogleda, zagotavlja že projekt personalistične sociologije, ki konstruktivno (in mestoma tudi konstruktivistično) sopolstavlja subjektovo in družbeno realnost.

Odličnost nekega drugega momenta v knjigi Rdeče in črno, na katerega sem še hotel opozoriti, je upoštevanje pomembne in pogosto preveč komonsensistično zanemarjene razsežnosti. Že iz naslova je namreč mogoče ugotoviti, da je osrednja razsežnost v obeh razpravah, razsežnost simbolnega. Njegova pomembnost je v tem, da je hkrati vpet v subjekt in družbo, na prvi strani generativno in na drugi formativno, pri tem, da tudi sam zase predstavlja odločilno referenčno točko v razmerju med obema. Torej v razmerju med družbo in posameznikom in obratno, v razmerju med posameznikom in družbo. Ker je obravnava osredotočena na obe vojski, ki sta po svoji strukturi in pojavnosti blizu idealnotipski totalni družbi, ni pripisovanje odločilnosti simbolnim elementom nič pretirano. V tem se morda izraža tudi že omenjen temeljni problem Lešnikove, ko iz gole sopostavitve ne potegne konsekvenc v razsežnost simbolnega dalje kot do njene omejitve v obsegu. Morda pa je vendarle bolj pravična ocena, da avtorica kaj takega prepušča bralcu samemu, ki so mu zbrane iztočnice povsem zadovoljivo na voljo. Toda kaj takega ni več značilnost znanstvenega, ampak beletoristike. Tomc se po drugi strani bolj posveča tej dimenziji in zato mu tudi ni težko izpeljati logično konsistentnih ugotovitev, ki bi sicer spadale v domeno politične zgodovine, politične filozofije in analize ideoloških sistemov.

Toda v naslovu je tudi še več simbolike. Kjer se namreč zlivata 'rdeča' in 'črna', je ničta pozicija obeh. Kjer med Rdečo in Črno zeva rob, praznina dveh neprelitih barv, je mesto znanosti. Nalepka znanstvenosti šele omogoča pogled, ki je pravičen do obeh strani. Mesto zlitja pa je hkrati tudi mesto sobivanja in najbrž tudi sprave. Razpravi Rdeče in črno odpirata most prav k zapolnitvi te ničte pozicije in posledične rekonstrukcije sedanosti...

Uspešnost knjige bi lahko merili s količino in časom trajanja razprave, ki jo je sprožila v krogu bralstva. Na primer, polemika, ki jo je povzročila prav objava fragmenta iz Tomčeve razprave v osrednjem slovenskem dnevniku, je po več kot pol leta še vedno živa. Pa to predstavlja le en vidik, saj je Rdeče in črno nastalo iz znanstvenega, ne pa s feljtonističnega izhodišča. Točka vključitve znanstvenih spoznanj v interpretativno skupnost, torej nazaj v družbo, mora biti za celostno oceno nujno sopolstavljen tudi s točko kritične recepcije znanosti same in s konsistenco oziroma inkontingenco prihodnih interpretacij zgodovine. Vse tri točke se vpenjajo v ločene diskurzivne kontinuume, ki, vzjemno prežete, povratno postajajo predmet znanstvenih obravnav. Na tem mestu je bila predstavljena zgolj ocena z druge točke. Prvo so že predstavljali drugi, tretjo lahko prinese edino čas...